

נאמנות על כשרות המאכלים - ג

אם המחמיר בדבר שאחרים מקילים, יכול לסמוך שלא יכשילוהו בלא ידיעתו

כתב המרדכי (יבמות סי' צ"ו): "אדם שאסר עצמו בדבר המותר לאחרים, ואחרים יודעים שמחמיר על עצמו אע"פ שידע שהוא היתר, אלא שהדיר עצמו, פשיטא לי שסומך על אחרים, ואין לחוש שמא יאכילוהו, כמו נזיר שאוכל בבית ישראל, ולא חיישינן שמא יש שם יין במאכל, דלא עבר אלאו דלפנ"ע, וכן ישראל בבית כהן. אלא זה ספק לי, ראובן שפירש ממאכל לפי שנראה לו שאסור לאוכלו ושמעון נוהג בו היתר ונראה לו שראובן טועה בדבר, וגם ראובן אם היה סבור שמותר היה אוכל, מי יש לחוש לראובן, שמא יאכילנו שמעון, דתנן, החשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו, או דלמא לאספי איניש לחבריה מידי דלא כשירה ליה. ויש לדקדק מהא דאמר שמואל... עשו בית שמאי כדבריהם גבי צרת הבת שב"ש מתירים, ואסיקנא דעשו ומודעי להו, ופירש"י ומש"ה לא נמנעו, אלמא שיכול לסמוך עליו ולא חייש דלמא ספי ליה".

וכוונתו למה שמצינו במשנה (יבמות י"ג סע"א): "בית שמאי מתירין הצרות (צרת ערוה) לאחרים, ובית הלל אוסרים. חלצו, ב"ש פוסלין מן הכהונה, ובית הלל מכשירין. נתייבמו, בית שמאי מכשירין, ובית הלל פוסלין. אע"פ שאלו אוסרים ואלו מתירין, אלו פוסלין ואלו מכשירין, לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל, ולא בית הלל מבית שמאי".

ובגמ' (י"ד ע"א) נחלקו אמוראים, אם עשו ב"ש כדבריהם, וקאמר: "ת"ש, אע"פ שאלו אוסרים ואלו מתירים, לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה, ולא ב"ה מב"ש. אי אמרת בשלמא לא עשו, משום הכי לא נמנעו, אלא אי אמרת עשו, אמאי לא נמנעו. בשלמא ב"ש מב"ה לא נמנעו, דבני חייבי לאוין ניהו, אלא ב"ה מבית שמאי אמאי לא נמנעו, בני חייבי כריתות ממזרים ניהו... אלא לאו שמע מינה, לא עשו, לא, לעולם עשו, דמודעי להו ופרשי. פירש"י: "דמודעי להו ב"ש לב"ה, דעו שהמשפחה זו מצרת ערוה שנתייבמה באה ופרשו".

וכ"כ באורחות חיים (הל' איסורי מאכלות סי' ג'): "כתב הר' אהרן הלוי, שני תלמידי חכמים בעלי הוראה, שהאחד אוסר והאחד מתיר, המתיר אוכל לעצמו ומאכיל לחבירו האוסרו, ואין בזה משום ולפני עור לא תתן מכשול, ואף על פי שיודע בחבירו שאסור לו לפי דעתו. ודוקא כשהאיסור נכר לו לאוסר, דאי לא סבירא ליה, [לא] ליכול. אבל בשאינו נכר לו לא, כדאמרין בפרק כל הבשר (חולין ק"א ע"ב) - חס ליה לזרעיה דאבא [בר אבא] דליספי ליה מידי דלא סבירא ליה".

וכוונתו לדברי הגמ' שם: "רבי אלעזר הוה קאים קמיה דמר שמואל, אייתו לקמיה דגים שעלו בקערה וקא אכיל בכותח, יהיב ליה ולא אכל. א"ל, לרבך יהיבי ליה ואכל, ואת לא אכלת. אתא לקמיה דרב, א"ל, הדר ביה מר משמעתיה, א"ל, חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליספי לי מידי ולא סבירא ליה. פירש"י: "דליספי לי מידי דלא סבירא לי - לא היו דברים מעולם"1.

ע"פ זה פסק הרמ"א (י"ד ק"ט סעי' ז'): "מי שנוהג באיזה דבר איסור מכח שסובר שדינא הוא הכי, או מכח חומרא שהחמיר על עצמו, מותר לאכול עם אחרים שנוהגין בו היתר, דודאי לא יאכילוהו דבר שהוא נוהג בו איסור".

ובביאור הגר"א ציין ליבמות ולחולין הנ"ל. ולא זכיתי להבין, איך סתם הרמ"א וכתב, שמותר לאכול עם אחרים שנוהגים בו היתר, הרי ביבמות ובחולין מיירי בתנאים ובאמוראים, ולא בסתם אינשי, וא"כ אולי סתם אינשי חשיבי כחשודים לענין זה, וכמו שצייד המרדכי.

ובאמת המאירי (יבמות שם) כתב: "ולפי דרכך למדת, שכל ששנים חולקים, אחד להיתר ואחד לאיסור, אסור למתיר להעלימו לאוסר וליתן לו מן האיסור, אלא צריך שיודיעהו שזהו דבר האסור לו לפי שיטתו, וכל שאינו מודיעו, מותר לאוסר לסמוך עליו, וכל שכן אם יודיענו שהוא היתר. ודבר זה במוחזקים בכשרות ובחסידות, הא בשאר בני אדם, אינו ראוי לסמוך מן הסתם. ובעדותם מיהא סומך, אלא אם כן הוא חשוד ושאותו דבר שלו, כמו שהתבאר במקומו".

וכך כתב בשו"ת רלב"ח (סי' קכ"א, והו"ד בקיצור בש"ך שם ס"ק כ'): אמנם באיזה אופן יוכל לאכול האוסר בבית המתיר, אומר, שאם המתיר הוא אדם מוחזק בכשרות וחכם בדינים, ונודע אליו שזה האכסנאי הוא מאותם הנוהגים איסור באותו השומן, באמרו שהוא חלב, הרי זה מותר להתאכסן בביתו ולאכול כל מה שנותן לו לאכול...

¹ וכתב הריטב"א (שם): "וא"ת והיאך אמר שמואל לרבך יהיבנא ואכל. י"ל כי מגזם היה דבריו, שאילו היה נותן לרבן, היה אוכל, כלומר שיקפחנו בדברים עד שיאכל. ומורי נר"ו פירש, דרבך דקאמר ליה, לאו משום רב קאמר, אלא משום חד דרבנן דהוה ליה [רבן]. אבל רש"י ז"ל פירש - רבך, רב. וע"ע בשו"ת מהרשד"ם (י"ד סי' רכ"ז ד"ה עוד מצאתי, ובבאר שבע (יבמות י"ד ע"א), ובשו"ת בנין ציון (סי' ס"ב) שהאריכו בביאור הסוגיא.

גם העיד לי אשכנזי זקן משכיל וכשר, שבמדינת ריינוס יש קצת מקומות שנוהגים איסור בחלב ההוא שכתב בעל האגור, וכשבאין למקומות הנוהגים התר באותה המדינה, מתאכסנים בבתיהם ואוכלין המרק שנתבשל בו אותו החלב... והעידו לי שהיה המנהג ביניהם בזה מזמן הר"ר אפרים ז"ל...

ועל פי כל זה הנני אומר, שכל מי שאוסר איזה מאכל ומתאכסן בבית המתיר, אם יש לו מנהג לאוסר, יעשה כמנהגו, אם מנהגו הוא לחומרא, כגון שבני מקומו מחמירין באותו האיסור כבשאר האיסורין השוין לכל, אפילו כשמתאכסנים בבית המתיר, פשיטא שמחוייב לעשות כמנהגו, וכבר כתבתי כל מה שצריך להזהר בו. וגם אם יהיה המנהג לקולא, אפילו שתהיה קולא גדולה, כגון לאכול מהמרק או לאכול גם כן הבשר המתבשל עם האיסור, לעולם יעשו כמנהגם, אם ישנו בידם והם בקיאים בו, וכפי עדות בעל האשכול מהראב"ד ז"ל, ובתנאי שיהיה המנהג כאוכל לא כמאכל... אבל באותם שאין בידם מנהג מוחזק כזה כלל, נראה שראוי להם ליזהר שלא לאכול מפליטת אותו המאכל והמרק שלו. גם שלא לבשל בכלי המתיר, כשידוע בודאי שהוא בן יומו, וגם שלא לאכול המאכל המתבשל בו.

והכלל שצריך ליזהר בכל מה שכתבתי למעלה שצריך ליזהר בשאר האיסורים השווים לכל, זולתי בשני דברים יכולים להקל לעניות דעתי. הראשונה הוא שאין להם לאסור כלי שאינו בן יומו אוטו בן יומו, ויכולין לבשל לכתחלה בכלי שודאי אינו בן יומו... אפילו אם אותו האיסור הוא איסור תורה לדעת האוסר, אינם אסורים לבשל בכלי שאינו בן יומו. והטעם הוא דאית לן למימר, דאף על גב דקבלו הם עליהם לנהוג איסור באותו המאכל, שלא כדברי המתירים, לאסור הדבר מותר משום לתא ידיה, לא קבילו עליהו. ואפילו על גוזרי הגזרה אפשר למימר דלא גזרו הגזרה ההיא בנדון כזה, ולפחות על הנוהגים איסור, איכא למימר דלא קבילו עליהו לאסור הדבר המותר, משום האיסור ההוא נוסף על זה. שאם אתה אומר כן הרי כל כלי המתירים לאוסרים ככלי הגויים, ודבר זה הוא שיקבלו עליהם שלא להתאכסן בבתי המתירים כלל על מנת לאכול מבשולם, זולתי כשיבשלו להם בכלים חדשים...

וזהו הדבר האחר שנראה להקל בזה האיסור לאוסר יותר מבשאר האיסורים השווים לכל, כשאין לו מנהג קבוע להחמיר בזה כבשאר האיסורים.

הדבר השני הוא בענין הנאמנות, דבנדון דידן אין אנו חייבין להחמיר כסברת הרב רבינו משה בר מיימוני שכתבתי, דסתם עם הארץ אינו נאמן, אלא שהכל נאמנין, זולתי אם יהיה חשוד ודאי אלפני עור. וכן לענין הכלי כשאמר שאינו בן יומו פשיטא שהוא נאמן, הן לאכול האוסר מה שנתבשל בו, הן לבשל בו הוא או אחרים לו לכתחלה. דאפילו החשוד נראה דנאמן בענין הכלי כשאומר שאינו בן יומו, כיון דאיכא תרי ספקי ורובא דהתרא כמבואר למעלה. ועוד, דמה שאנו צריכים לשאל לישראל הכשר היכא דאיתיה קמן הוא לחומרא לאסור כשיאמר שהכלי הוא בן יומו, אבל לקולא אין אנו צריכין לדבריו שיאמר שאינו בן יומו, דסמכינן אסתם כלים אינן בני יומו, ובודאי שאפילו החשוד נאמן".

ויותר מזה כתב בשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' רצ"ו): "שאלת ממני ידידי אודיעך דעתי במה שהחמירו קצת החכמים שלא לאכול משחיטת מקצת שוחטי הקהל יצ"ו מפני שאינם נזהרים או מפני שיצאת טרפה מתחת ידם וכשמזמן אותם אחד מבעלי בתים חוששין אפילו לגיעולי הכלים ומגעילים אותם אם מחוייב' הם אפי' לפי דעתם או לא. תשובה על ענין החומרא בעצמה שהחמירו לא ראיתי לדבר, כיון שלא שאלת עליה. אבל מה ששאלת, נראה לעניות דעתי, שלא היה להם לחוש לגיעולי הכלים, אפילו לפי שטתם... ותו דסתם כלים לאו בני יומן נינהו ונותן טעם לפגם הוא. ותו, דרוב הפעמים יש בתבשיל יותר מששים מכדי פליטה. ואפילו לדעת המחמיר דבעינן כדי לבטל כל הכלי, משום דלא ידעינן כמה פלט הכלי, לדעתי לא החמירו כולי האי, אלא באיסורי ודאי, ולא בספק איסור. ועוד יש לומר בזה משום לא ישנה אדם מפני המחלוקת. וכתב הריטב"א ז"ל בשם רבותיו ז"ל, כי בדבר שאין האיסור מבורר ולא מוכרע, לא ישנה מפני המחלוקת. ויותר טוב היה לאלו המחמירים, שלא ילכו לשום בית שיזמנו אותם, וישימו להם תואנה, ממה שיגעילו את כליהם ולשווייהו ככותאי או כאחד מעמי הארץ. ולא אדבר בזה, פן דברי יזיקו ולא יועילו... וכך אני עושה, כי אני מחמיר על עצמי שלא לאכול הביד"ינגאן [חצילים], משום ודאי ערלה, לפי שכן הוא כפי מה ששאלתי את פי הגנני, וכן נמצא כתוב בספר כפתור ופרח, ואפילו הכי איני נמנע מלאכול אצל בעלי בתים, אעפ"י שאני יודע בודאי שאוכלין הביד"ינגאן. וגם לא אסרתי אותם עליהם, לפי שאין איסורו כל כך מבורר, כי רבינו הא"י גאון ז"ל קורא אותו פרי האדמה ומברך עליו בורא פרי האדמה, אבל אני העלתי בתשובה אחרת בראיות, שהרמב"ם ז"ל חולק עליו. וכתבתי לך זה, כדי שתבין שהדברים שאדם מחמיר על עצמו ואחרים נהגו בו היתר ואין איסורו מבורר, אין עלינו לשנות מנהגם, וכל שכן שלא להגעיל כליהם ולעשות אותם כעמי הארצות. אלא [אם] עכ"פ ירצה להחמיר על עצמו אפילו בכיוצא בזה, יכבד וישב בביתו, שגורם למחלוקת גדולה ולשנאת חנם ולחילול השם בר מינן, והקל הטוב יכפר בעד, אמך".

כשלדעת המארח, האורח טועה במציאות

והנה בטעמא דמילתא שבית שמאי הודיעו לבית הלל, שאסור להם להתחתן עם בני צרות ערוה, כיון לדעתם הם ממזרים, אף שלדעת בית שמאי עצמם, בנים אלו מותרים, איתא בגמ' (יבמות שם ע"ב): "ללמדך שחיבה וריעות נוהגים זה בזה, לקיים מה שנאמר - האמת והשלום אהבו". מפרש המהרש"א (חי' אגדות ביבמות שם ע"א): "לקיים

מה שנאמר האמת והשלום אהבו, הגם שאי אפשר שיהיו שני הדעות אמת לאמתו, מכל מקום מצד השלום ואהבה שהיה ביניהם, כולם אמת, כמש"כ בחגיגה, כי כולם דברי אלקים חיים נתנו מרועה אחד."

וכוונתו להא דאיתא שם (ג' ע"ב): "אף הוא [רבי יהושע] פתח ודרש - דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים בעלי אספות נתנו מרעה אחד... בעלי אספות, אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם - היאך אני למד תורה מעתה, תלמוד לומר - כולם נתנו מרעה אחד. קל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא. דכתיב - וידבר אלקים את כל הדברים האלה. אף אתה עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין, לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין".

ולפ"ז נראה לומר דין חדש, דעד כאן לא מצינו שמחוייב המיקל להודיע למחמיר, שלפי דעתו אסור לו לאכול, אלא כשיש ביניהם מחלוקת בדין או בסברא, דבזה אמרין - אלו ואלו דא"ח. אבל אם לדעת המיקל, המחמיר מחמיר על עצמו, מפני שטועה במציאות הדברים, אין צריך להודיע לו, שלפי דעתו, אסור לו לאכול מאכל זה.

ואם כנים הדברים, אם כן, מי שנמנע מלאכול מהכשר מסויים, מפני שחושש שרמת ההשגחה שם אינה מספקת, או מפני ששמע שמועות שבהכשר זה לא מקפידים שיהיה הבשר חלק גם לשיטת הבית יוסף, והמארח יודע בוודאות שאין הדבר כן, מותר לו להאכילו מהכשר זה, ואין צריך להודיעו.

ויש לדון, אם בכה"ג, כשהאורח שואל אותו בפירוש מאיזה הכשר המאכל, מותר לו לשנות בדיבורו, ולומר לו שהמאכל מהכשר שהאורח אוכל ממנו, או שיש לחוש בזה משום גניבת דעת.

נאמנות על בדיקה משרצים

אשה

איתא בגמ' (פסחים ד' סע"א): "תניתוה, הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים. מאי טעמא מהימני... כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה, הימנוהו רבנן בדרבנן.

וכתבו התוס' (שם ע"ב): "אף על גב דכל דבר שהוא בידם, מהימנינן להו לנשים ועבדים ואפילו מדאורייתא, דמדעשים בכל יום שאנו מאמינים לאשה ועבד על השחיטה ועל הניקור, ובפרק המדיר (כתובות ע"ב ע"א) גבי מאכילתו שאינו מעושר, משמע שסומך עליה לענין חלה ומעשר, מכל מקום גבי בדיקת חמץ, אע"ג דבידם, מ"מ אי הוי מדאורייתא לא מהימנינן להו, משום דאיכא טירחא יתירתא וצריך דקדוק גדול. כדמוכח בירושלמי שמפרש, מפני שנשים עצלניות הן".

וכתב הש"ך (שם ס"ק ל"ה): "דעת מהרש"ל באיסור והיתר שלו ובספרו [ים של שלמה] שם, דאין הנשים נאמנות בבדיקה שיש בה טורח, דאמרין עצלניות הן... בברירת קטניות ודגים קטנים ושאר דברים שיש בהן טורח, אין נאמנות באיסור דאורייתא. והר"ב בת"ח (כלל מ"ו דין ט') כתב שאין המנהג כדבריו, רק הנשים בודקות הקטניות והפירות וסמכין עליהן... כיון דלא אתחזק איסורא, גם כי יש הרבה צדדים להקל. והילכך אע"ג דקיי"ל לאיסור, מכל מקום סמכין עליה".

ובכרתי ופליתי (כרתי שם ס"ק י"ט) הוסיף: "ובאמת כעת יותר לסמוך על בדיקת נשים מאנשים שהם נמהרים ובעלי עסק, אין משגיחים כל כך, והחוש מעיד". אמנם אח"כ ממשיך וכותב: "ובאמת לאכול ירקות חי, כגון סאל"ט [חסה] וכדומה, והרי כאן ספק תורה, כי לא שייך ביטול, דיכול לבדוק פעמיים ושלש עד שימצא להתולע, וא"כ הוה ליה ספק תורה וח"ו להקל, וקשה לי לומר להאמין לנשים, או לאנשים מהירים במלאכתן. אבל במבושלים יש לסמוך, דהא אם בדקוהו, עכ"פ מועיל בדיקתם להוציא מידי ודאי דיש שם רחש, רק ספק, וא"כ הוה ליה ספק ספקא, נשאר לאחר בדיקה או לא נשאר, ואם תמצי לומר נשאר, דלמא נמוח, וגם לאחר בשול אי אפשר להכיר התולע או להסירו, ומהתורה בטל, רק מדרבנן בריה לא בטלה, וא"כ יש להקל בשל דרבנן. וכך מנהגי מיום עמדי על דעתי, מבלי לאכול ירקות חי מסלאטין וכדומה על סמך בדיקת הנ"ל, וכן ראוי לכל בעל תורה, כי רבת המכשלה" (לכאורה נראה, דגם לדברי הפלתי אין להחמיר, אלא בירק המוחזק לנגוע, ולא בירק דחיישנן בו רק למיעוט המצוי, דרק מדרבנן יש לחשוש למיעוט המצוי).

אבל בערוך השלחן (שם ס"ק פ"ב) כתב: "בעיקר הדבר אני תמה, דאיך אפשר לומר ח"ו, דנשים שלנו יקלו באיסורים מפני הטורח, והלא ראינו טרחתן המרובה בכל דבר השייך לאיסורים. וזה שאמרו בגמ' גבי בדיקת חמץ ובעירובי תחומין, דאילו היה איסור דאורייתא, לא מהימני, לאו משום דמקילי באיסורין, אלא הענין הוא כמו שכתב הרשב"א בריש ספרו תורת הבית וז"ל - דבדיקת חמץ צריכה בדיקה בחורין וסדקין, ונשים עצלות הן ומימר אמר, חמץ בחורין ובסדקין ליכא וכו' ומעשים בכל יום שאנו סומכים עליהן בניקור גיד וחלבים ומליחה, ואע"פ שהן דאורייתא, וניקור גיד צריך טירחא יתירתא. אלא שהן יודעות שיש חלבים וגידין וחוטין שצריך לחטט אחריהן

ובודקות יפה יפה, עכ"ל. ולמדנו מדבריו, דכל שיודעות שיש כאן איסור, אפילו אם הטירחא מרובה, לא יניחו מידן בלא בדיקה יפה יפה. ובבדיקת ירקות ופירות וקטניות, הלא יודעות שמוחזקין הן בתולעים ובודקות יפה יפה... בדברים שמעשים בכל יום ובכל שנה, ודבר ההוה בתמידיות וידוע לכל, חלילה להן להוציא מתחת ידן בלא בדיקה יפה יפה. ומימינו לא שמענו אפילו על צדיקי וגאוני עולם, שלא יסמכו על נשותיהם הכשרות בבדיקת תולעים. וכן בנות ישראל העובדות בשכירות, אם הבעל הבית מכיר אותה שהיא יראת ד' ומדקדקת באיסורים, יכול לסמוך עליה."

קטן

מכח דברי הגמ' הנ"ל: "הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים, מאי טעמא מהימני... כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה, הימנוהו רבנן בדרבנן, והתוס' שם שכתבו: "אי הוי מדאורייתא לא מהימנינן להו, משום דאיכא טירחא יתירתא וצריך דקדוק גדול", כתב בשו"ת בית שלמה (ח"א יו"ד סי' קנ"ו): "על דבר שאלתו, שבמקומו נהגו להניח לקטנים ולקטנות לבדוק הפלאמין (שזיפים) שעושין מהם הפאודלע (ריבה) מן התולעים... ידעתי שהרבה קלי דעת מניחים קטנים וקטנות לבדוק, ובביתי לא הנחתי לעשות כן".

אמנם בהמשך דבריו כתב ללמד זכות על מנהג זה: "בדרבנן אף נגד חזקה גמורה מהימני להתיר כל שבידם, אף בדאיכא טירחא, כמו בביעור חמץ, מכל שכן לענין בדיקות פלאמין, דאין כאן איתחזק גמור, והוא בידם, ואין כאן רק איסור דרבנן, דהא מן התורה בטל בששים, ואין כאן רק חשש משום דבריה אין לה ביטול, וזה רק מדרבנן בנדון דידן... וזה הטעם מספיק לסמוך בדיעבד גם על ברירת קטנים, דהא אף אינהו מהימני בדרבנן, אף באיתחזק איסורא".